

SÁNDOR-SCHMIDT BARBARA

A Diverzitás Perspektívája A Spektrum Szemléletmódban

*A Többszörös Intelligenciák elmélet Howard Gardner nevéhez fűződik, aki 1983-ban publikálta *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences* című könyvét. Gardner nyolc különböző kritériumot fogalmazott meg az egyes intelligenciák differenciálhatóságához. Jelen tanulmányomban az elmülethez kapcsolódó Project Zero alapkutató Project Spectrum kutatói csoportjának munkáját tekintem át. A kutatócsoport eredményeit a *Building on Children's Strengths, Project Zero Frameworks for Early Childhood Education, The Experience of Project Spectrum and Project Zero* című mű összegzi, vizsgálatom során ezen eredményekre támaszkodok. Célom, hogy feltárjam a gardneri módszertan implementációjának lehetőségeit a hazai óvodai nevelésben. Bemutatom a játékokat, amelyek a koncepcióhoz kapcsolódnak. E játékokat, a hozzájuk tartozó tevékenységeket megvizsgálom, majd bevélas-vizsgálat segítségével analízálom a bevezetés lehetőségét a hazai óvodai curriculumokba. Eredményeim fényében rávilágítok a program bevezethetőségének első lépéseire.*

Kulcsszavak: intelligenciák, Gardner, Project Spectrum, óvoda

Bevezetés

Az intelligencia többnyire egy homogén tulajdonságként nyer értelmezést napjainkban is, és jellemzően az IQ tesztekéből érkező eredményeket tekintetik relevánsnak, konstansnak, dogmatikusan (ATKINSON – HILGARD, 2005; RÉTHY, 2004). Magam azzal az állásponttal azonosulok, miszerint az, amit az intelligencia-tesztek bemutatnak, a logikai-matematikai képességek, készségek aktuális állapotát méri csupán (STOLL – FINK 2002).

A standard szingularista intelligencia-koncepciókból (WECHSLER, 1939) rendkívül jól levezethető az egyes tananyagok és tantárgyak hierarchiája is. Ebből kifolyólag a diákoknak a legtöbb esetben, bizonyos kontextusból kiragadott dolgokat kell megtanulniuk, és nem a háttérben álló fogalmak megértésére kerül a hangsúly. A gondolkodás az ember általános képessége, és nem egy magasabb rendű csoport kizárólagos tulajdonsága (STOLL – FINK, 2002). Ezért rendkívül jelentős, hogy másképp tekintsünk a tanulóinkra is, ezzel azt is feltételezve, hogy a gyermekek képességeit, készségeit a nem megfelelő megközelítés alapú minősítés jelentős mértékben alulreprezentálja. Azonban ahogyan a gondolkodási módjainknak, eltérő egyéniségeinknek is „megengedjük” a diverzitás lehetőségét, úgy az intelligenciáink területén is meg kell teremteni ennek lehetőségét (GARDNER, 1983).

Gardner elmélete szerint nyolc intelligenciát különböztünk meg a logikai-matematikai, nyelvi-verbális, zenei, térbeli-vizuális, testi-kinesztetikus, természeti-naturalisztikus, interperszonális és intraperszonális intelligenciát. Ezzel a szemléletmóddal leküzdhető a korábbi kirekesztő magatartás, ami az egyik leghangsúlyosabb feladata és küldetése a szemléletbeli, demokratikus társadalmi értékkel bíró paradigmaváltásnak. A Project

Spectrum koncepció alap gondolataként szolgáló Többszörös Intelligenciák elmélet gyakorlati megvalósításának potenciális társadalmi hasznossága a közelmúltban bemutatásra került hazai tanulmányokban (DEZSŐ, 2014a; DEZSŐ, 2014b), jelen munkámmal az ezekben megjelenített irányvonalhoz szándékozom csatlakozni.

Az új paradigma (PURKEY – COLLINS, 1992) összehangolja az egyéni és egyedi képességeket az individuális lét eltérő horizontjaival és kijelöli az azokból fakadó fejlesztési irányokat. Azonban csak azokban az intézményekben működik ez a típusú gondolkodás, ahol közösen hisznek abban, hogy a demokratikus társadalomnak erkölcsi kötelessége minden emberről feltételezni, hogy tehetséges, értékes, és felelősségteljes; értéknek tekinteni az együttműködést és a közösen végzett munkát; az eredményekkel szemben az ahhoz vezető folyamatot részesíteni előnyben, és az emberi törekvések minden arra érdemes területén törekedni a lehetőségek jobb kihasználására. A koncepció neveléstudományi, pedagógiai alkalmazását és bevalását számos külföldi példa alátámasztja (ARMSTRONG, 2009; LAZEAR, 2003), míg hazánkban az alkalmazásával történő oktatásra ugyan találhatunk példát a közoktatás felsőbb évfolyamain tanulók vonatkozásában (DEZSŐ, 2014a), de óvodai nevelésben történő felhasználásra mindeztidáig kevés próbálkozás történt (SANDOR-SCHMIDT, 2015). Jelen tanulmányomban felvázolásra kerülő kutatásomban éppen ezért vállalkozom a koncepció alkalmazásának, bevalásának további vizsgálatára.

Project Zero – Project Spectrum

Az óvodáskorú gyermekek intelligenciái vizsgálatának területén a Harvard Egyetem kutatócsoportjának köszönhetően; (Project Zero – Project Spectrum) egy teljesen új megközelítéssel ismerkedhetünk meg. A *Project Zero*-t Nelson Goodman filozófus alapította 1967-ben a *Harvard Graduate School of Education* (HGSE) keretein belül, a művészeti oktatás tanulmányozása, fejlesztése érdekében (GARDNER – FELDMAN – KRECHEVSKY, 1998a). Goodman úgy vélte, hogy a művészeteket kognitív tevékenységként kell tanulmányozni, azonban ezen a területen akkor még nem voltak konkrét tapasztalatok, innen származik a projekt megnevezése (Zero). , 1972-től David Perkins és Howard Gardner a HGSE professzorai társigazgatóként csatlakoztak a projekthez. Mindkét professzornak a mai napig vannak vonatkozó aktív kutatási projektjei: Az évek során a *Project Zero* megtartotta fő profilját, melynek értelmében a művészetek és oktatás kapcsolatainak vizsgálatát helyezi a fókuszba, azonban a vizsgálatokat tovább bővítették az intelligencia, a megértés, a gondolkodás, a kreativitás, a multidiszciplináris és kulturális gondolkodás, valamint az etika köreinek bevonásával. A *Project Zero* mára nemzetközi szinten is megvalósít kutatásokat, számtalan a nevelés területén kiemelkedő kutatóval együttműködésben (GARDNER – FELDMAN – KRECHEVSKY, 1998a).

Project Spectrum

A *Project Spectrum*, a *Project Zero* egyik alprojektjeként értelmezhető. A kutatás eredményeit a válogatott kutatócsoport egy az elméleti és gyakorlati oldalt is bemutató műben összegezte (GARDNER – FELDMAN – KRECHEVSKY, 1998a). E módszertani kézikönyv a többszörös intelligenciák koncepcióján alapuló óvodai nevelési módszertant írja le,¹ s egy alternatív megközelítést, tantervfejlesztési lehetőséget kínál az óvodai és a kora gyermekkori nevelés éveire vonatkozóan. A kutatás alapelvét tekintve az a meggyőződés jellemzi, mely szerint minden gyermek egy egyedi, csak rá jellemző intelligenciaprofillal rendelkezik. Ezek a profilok különböző képességeket, készségeket feltételeznek, melyek az intelligenciák spektrumain értelmezhetőek. A Spektrum szemléletmódú megközelítéssel, az az alapvetés is érvényesül, mely szerint minden gyermek azonosítható profillal rendelkezik, amely tartalmazza erősségeit és gyengeségeit egyaránt (GARDNER – FELDMAN – KRECHEVSKY,

1998a). A kapott profilok felhasználásával pedig képessé válunk a gyermekek egyénre szabott oktatási programjának kidolgozására.

A Project Spectrum óvodai alkalmazása

A Project Spectrum egy szoros együttműködésen alapuló kutatási és fejlesztési projekt alternatívája, amely lehetőséget kínál a gyermekek képességeinek széleskörű feltárására, megismerésére, továbbá egy az óvodai és iskolai tanterv- és programfejlesztés területén megvalósítható módszertant feltételez. A koncepció alapelve a gyermekek képességeinek, készségeinek minél alaposabb és szélesebb körű azonosítása: erősségeiket feltárva, arra fókuszálva segíti fejlesztésüket, rendkívül jó alapot biztosít az egyéni oktatási programok, fejlesztési tervek megalkotásához.

A *Spectrum* hét tudásterületet ismertet, ezek a mozgás, testi-kinesztetikus; a nyelvi-verbális, a matematikai-logikai; a társadalmi, interperszonális és intraperszonális; a képzőművészeti, téri-vizuális; zenei képességek, készségek területei. Az egyes intelligenciák feltérképezéséhez adott játékok tartoznak. A játékeladatok megközelítése és megoldása a képességek, készségek, intelligenciák feltárásán túl további információkat is tartalmaz a gyermekek munkastílusának, „munkaprofiljának” jellemzéséhez.

A feladatok értékelési kritériumai standard értékeket alkalmaznak 3-tól 6 éves korig, ezzel is elősegítve egy reális fejlődési mutató képzését, a differenciálás és az egyéni különbségek figyelembe vételével a munkaadás során. Az egyes játékeladatokhoz előre meghatározott anyagok, berendezések (*set-up-ok*), eljárási módok, forgatókönyvek (*scriptek*), értékelési stratégiák tartoznak, amelyek alapján a tevékenységeket végezzük (GARDNER – FELDMAN – KRECHEVSKY, 1998a).

A tevékenységekhez tartoznak ezen túl az előzőleg vizsgált és érvényesített megfigyelési lapok, valamint a tevékenységi naptárak, amelyek segítségével a módszer a napi rutin részévé válhat. A profilok képzése a módszer szerves részét képezi. A *Spectrum* típusú modellel minden gyermek egyéni intelligencia profilja feltárható, ezzel ajánlást nyújtva képességeik, készségeik egyéni és csoportos mozgósításához, valamint az otthoni gyakorláshoz.

Kutatásom

Vizsgálatsorozatom a többszörös intelligenciák koncepción alapuló Project Spectrum módszer (GARDNER – FELDMAN – KRECHEVSKY, 1998a) elméleti és gyakorlati óvodai adaptációjának lehetőségeit, a témához kapcsolódó ismeretek feltárását, elsajátítását, azok alkotó alkalmazását célozza meg. Ennek során a program minőségéről, amely egyben a koncepció hazai bevalás-vizsgálatát is magában hordozza, előzetes releváns szakmai tapasztalataim alapján pozitívan vélekedem. A bevalás-vizsgálat elvégzése azonban kizárólag tényleges kipróbálás során érvényes (HALÁSZ, 2012), ezért a kutatás során a legcélravezetőbb, ha óvodai környezetben önállóan végzem a tevékenységeket a gyermekekkel (a későbbiekben részletesen kifejtem ezeket a tevékenységeket). A koncepció alkalmazási lehetőségeinek feltárását az óvodai nevelés színterén hazai és kárpát-medencei példák bemutatásával végzem. A téma aktualitását a tanítási paradigmából a tanulási paradigmába való átlépés aktualitása határozza meg (GAÁL – JÁSZI, 2008). A Project Spectrum szemléletmód magában hordozza a növekedési paradigma jegyeit a terápiás jellegű fejlesztéssel, ezzel teljes mértékben kizárja a deficit paradigma alapelveit (DEZSŐ, 2014b; WEINER, 2006), s ezen elvek figyelembevételével megfelel az aktualitás kritériumának.

Kutatási célom a többszörös intelligenciák koncepcióban, valamint a Project Spectrum módszerben rejlő lehetőségek feltárása, az egyéni képességek, az egyéni és csoportos intel-

ligenciaprofilok (GARDNER, 1993) feltérképezése, valamint ennek alapján a képességek kibontakoztatása, illetve a hazai óvodai nevelésben megvalósítható alkalmazás vizsgálata, továbbá a vonatkozó módszertanhoz kapcsolódó tevékenységek, játékeszközök validálása, adaptálásuk lehetőségének vizsgálata, a felmerülő problémák elemzése. Ezek a kérdések az óvodáskorú gyermekek képességei, készségei, erősségei feltárását, mozgósítását érintik. Szándékom, hogy a gyermekek intelligenciájának feltárásában egy új perspektívát vázoljak fel, valamint, hogy rávilágítsak, hogy ez a szemléletmód pozitív irányba terelheti a gyermekek megismerését, intelligenciaprofiljuk leírását, képességeik kibontakoztatását. Új utat teremthet a gyermeki személyiségének kibontakoztatásában, még teljesebbé teheti a róluk és képességeikről alkotott képet. Ez egy lehetséges alternatíva felvázolását eredményezheti a hazai óvodai nevelésben. A kutatás céljai között szerepel a koncepciót alkalmazó külföldi óvodákban megvalósított nevelő – fejlesztő munka elemzése. Egy korábbi vizsgálatomban (SÁNDOR-SCHMIDT, 2015) már kísérletet tettem az Idaho állambeli Boise település helyi óvodai nevelési programjának elemzésére, amely a többszörös intelligenciák koncepcióján alapul, azonban nem a Project Spectrum módszert alkalmazza a megvalósításhoz.

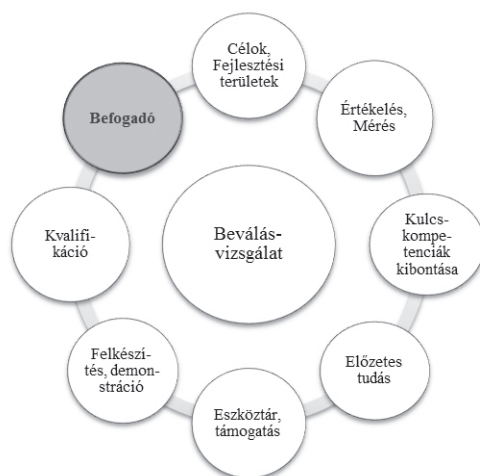
Jelen, szűkebb témában közel három éve végzek kutatásokat, több, a koncepció iránt érdeklődő felsőoktatási intézménnyel, valamint óvodával dolgozom együtt. Pécsen a PTE BTK Neveléstudományi Intézetében, s a Református Kollégium Óvodájában 2015-2016-ban végeztem kutatásokat, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán Beregszászon, illetve Beregszász XVIII. számú óvodájában 2016-ban folytattam vizsgálataimat.² Mindenkor vonatkozó kutatói/pedagógiai tevékenységemről, eredményeimről kutatói blogot vezetek.³ További partner intézménynek tekinthető a J. J. Strossmayer Egyetem Eszéken, ahol a témában érintett főiskolai karon, illetve az ahhoz kapcsolódó magyar nyelvű óvodában végezhetek kutatásokat.

Beválás-vizsgálat

A Project Spectrum / Project Zero implementációt szükségszerűen megelőzi egy beválás-vizsgálat, amelynek szerves részét képezi a gyakorlati megvalósítás, vagyis a kipróbálás. Ez az egyetlen módja, hogy a módszer minőségéről, valamint a hazai óvodai nevelésben történő alkalmazhatóságáról meggyőződhesünk. A beválás-vizsgálat alapvető kritériumait tekintve meg kell vizsgálnunk, hogy „(1) a program bizonyítható módon ne okozza a tanulási eredmények romlását és kedvező esetben együtt járjon azok javulásával, (2) a program megvalósítható legyen. Mind az utóbbi, mind az előbbi kritérium több elemre bontható és bontandó, és mindkettőhöz többféle alapelv és értékelési eszköz hozzárendelhető” (HALÁSZ 2012). A beválásra tehát mindenképp a gyakorlati tesztelés során nyerünk bizonyítékot. A beválás-vizsgálat komponenseinek meghatározásakor hét elemet különböztetünk meg, amelyek az alábbi modellben találhatóak (1. sz. ábra).

A modell vizsgálatokor megfigyelhető egy általam hozzáadott komponens a felsorolásban. Véleményem szerint a kiegészítő, vagyis a „Befogadó” elem szintén meghatározza a beválás eredményességét, sőt elengedhetetlen annak vizsgálatokor, hiszen ha figyelembe vesszük a közlő (esetünkben a pedagógus) személyét, az eszközt, a célokat, a mérés-értékelés folyamatát, miért éppen a befogadó (esetünkben a gyermek) szempontjait nem vizsgáljuk? A befogadó megközelítése szintén diverz síkon értelmezhető, vagyis komplex szempontrendszer feltétel, melybe épp úgy beletartozik a gyermekek érdeklődésének, motivációjának vizsgálata, mint az életkori sajátosságoknak való megfeleltetés. Amennyiben a tevékenységek, eszközök az adott gyermeknek nem megfelelőek, a program nem válhat be, vagyis nem alkalmazható. A vizsgálat során a variabilitást is figyelembe kell venni. Esetünkben a teljes beválás-vizsgálat nem feltétlenül releváns, hiszen egy kipróbált mód-

szerről van szó, amelynek közel tíz éves tapasztalatai meg is jelentek (GARDNER – FELDMAN – KRECHEVSKY, 1998a), azonban a hazai implementációs vizsgálat érdekében érdemes azt a hazai sajátosságok figyelembevételével felülvizsgálni. A tényezők minden esetben változók, ezért is fontos ez a folyamat.

1. ábra: Beválás-vizsgálat modell (Halász 2012 alapján, kibővített)

Tevékenységek és intelligenciák

Az alábbiakban felsorolásra kerülnek azok a tevékenységek, amelyek a Project Spectrum módszer tárgyát képezik, és amelyek megfigyelésre kerültek a kutatás során.

A naturalisztikus (természeti) intelligencia

A tudományos vizsgálódás számára összeállított tevékenységek:

a) Felfedezési terület (természettudományos mérés)

A felfedezés területe egy állandóan használt tevékenység a csoportnak szentelt természettudományi tevékenységek között. A naturalista intelligencia és a természettudományos megismerés tevékenységei közé tartoznak a kisállatok, növények gondozása, azok folyamatos megfigyelése, továbbá az élettelen természetes anyagok megfigyelése, mint a kövek, kagylók. Ezen felül a természeti intelligencia fejlesztését segíti elő, a felsorolt élőlények és élettelen tárgyak természetes közegében való felfedezése, megismerése, vizsgálata.

b) „Úszik / süllyed” (hipotézis vizsgálat mérése)

E tevékenység alapján történik annak megállapítása, hogy a gyermekek képesek hipotéziseket generalizálni (megfogalmazni) és megfigyeléseik által képesek egyszerű kísérleteket is végezni. A képességek értékelésénél fontos szerepet játszik a kapcsolatok identifikációja, a megfigyelés, a hipotézisformálás, a kísérletezés, a naturalisztikus tevékenységek iránti érdeklődés, valamint a természet, a világról való ismeretek.

c) Kincskereső játék

A kincskereső játék lényege, hogy feltárja a gyermekek logikai következtetéseinek (interferenciáinak) képességét. A játék tárgya, hogy a gyermekek kitalálják, feltárják a kin-

csek helyét, ehhez jóslást végeznek, amely által rábukkanhatnak az egyedi tárgyra, a használatot azonban nem előzi meg pontos instrukció. A játék használatának módja rá tud világítani a gyermekek információ szervezési stratégiáira.

Testi-kinesztetikus intelligencia

A testi-kinesztetikus intelligencia értékelésére használt tevékenység a kreatív mozgás mérése, mely során a gyermekek részt vesznek különböző játékokban. Többféle képességeket és készségeket társít a mozgásos tevékenységekhez: dominancia, lateralitást fejlesztő játékok, zenére adott testi reakciók. Ezek során több kelléket használ, továbbá nagy hangsúlyt fektet a „verbális képek” alkotására. Minden egyes testi-kinesztetikus intelligencia tevékenységet szabad improvizációs tánc zár, amelyhez a zenei stílusokat változatosan választjuk meg.

a) *Kreatív mozgás*

A hosszú távú programfejlesztés, valamint a játékok helyi pedagógiai programba való beépítésekor a kreatív mozgás játékaiként térnek vissza a gyermekek tevékenységei közé a nevelési év folyamán. Ez a curriculum a gyermekek képességeit öt területen vizsgálja a tánc és kreatív mozgásos tevékenységek során. A ritmusérzéklet, a kifejezőkészség (expresszivitást), a testkontrollt, az új típusú mozgások generálását improvizáció során, valamint a zenei fogékonyságot

b) *Akadálypálya*

A tevékenység magában foglalja a távolugrás, az egyensúlyozás, az akadályfutás, valamint a magasból történő ugrás feladatait. A tevékenységek során megfigyelt képességek feltárása rendkívül hasznos lehet az egyes sportágak választásához, illetve az azokhoz szükséges képességek azonosításához.

Képi – Vizuális, Térbeli intelligencia

Ennek az intelligenciának a vizsgálatához a gyermekek által létrehozott művészeti alkotásokból álló portfóliót értékeljük, vagyis az éves strukturált vizuális tevékenységekhez tartozó vizuális kollekció és kiegészítő anyagok (*Művészeti portfólió*) kerülnek elemzésre. A portfóliók tartalmaznak rajzokat, festményeket, kollázsokat, és háromdimenziós darabokat. Az értékelés során figyelembe kell venni a „térbeli integrációk” minőségét, az alkotások minőségét, a felismerhetőség szintjét és művészeti értékét. A „térbeli integráció” értékelése során például a következő minősítési szempontok játszanak fontos szerepet: a tárgyak és személyek helyzete a képen (esetleg lebegnek; nem lebegnek, de nem is a föld közelében helyezkednek el); megfelelő módon, a földön találhatóak; megfelelően illeszkednek a földhöz illetve a környezetükhöz is.

Zenei intelligencia

A zenei intelligencia mozgósításakor főként az ének-zenei aktivitás kerül a középpontba. A megfigyelés során a tanult művek prezentálásakor a *hangmagasságot*, a *ritmust*, a *zenei memóriát* vizsgáljuk. Ebből kifolyólag azt értékeljük, hogy a gyermekek éneklés közben képesek-e folyamatosan koncentrálni a ritmusra, illetve az egyenletes lüktetésre, képesek-e felidézni a dal zenei tulajdonságait. Az értékelés során a ritmusra, a hangmagasságra, az általános muzikalitásra fókuszálunk. Például a hangmagasság vizsgálatokor a hangközök távolságának minden esetben következetesnek és helyesnek kell lennie. Ennek a gyakorisága adja a részképesség pontszámát.

a)

a) *Dal éneklése*

Az éneklés tevékenysége során a gyermekek azon zenei képességeit vizsgáljuk, amely a megfelelő magasságú hang felismeréséért és illetve a ritmus helyes érzékelésének kialakításáért felelős. Felmérjük továbbá a dallam felismerésének képességét, amelyet a gyermek nem csak éneklés után tud felidézni, de akár az instrumentális prezentálás után is képes beazonosítani.

b) *Zenei percepció*

A zenei percepció során a gyermekek azon képességeit vizsgáljuk, hogy a gyermekek felismerik és meg tudják különböztetni a hangmagasságokat. A tevékenység első részében, az első négy ütem hallható egy ismert dalból, amelyet eljátszunk, vagy elénekelhetünk a gyermekeknek, akiknek feladata, hogy felismerjék és azonosítsák a hallott dalt, amilyen gyorsan csak tudják. A tevékenység következő részében a gyermekek a már ismert dalt más verzióban hallgatják, amelyben hibák találhatók. A gyermekeknek fel kell ismerniük, hogy melyik dallam hamis, vagy nem az eredeti dallamnak megfelelő. A tevékenység utolsó részében a gyermekek harangokkal játszanak. A harangok különböző hangmagasságúak és párjuk is van. A feladat, hogy meg kell találni az azonos hangmagasságú csengőket és párosítani kell azokat (a tevékenység elvégzéséhez használhatjuk a Montessori harangsort).

Logikai-matematikai intelligencia

A logikai matematikai intelligenciát a dinoszaurusz játékkal ⁴ vizsgáljuk. Ezt a tevékenységet a gyermekek numerikus fogalmi megértéséhez, a számolási-számlálási készség, valamint a szabálytudat és feladattartás vizsgálatára, a stratégiai gondolkodás feltárására alkalmazzuk. A képességek értékelése során nagy hangsúlyt kap a gyermekek numerikus érvelése, a térbeli gondolkodás és a logikai érvelés. Például a logikai érvelés esetében figyelembe kell venni a szimbólumok helyes használatát, a helyes stratégiát, a szabályokat, továbbá a felsorolt elemek helyes használatának gyakoriságát.

Nyelvi-verbális intelligencia

A nyelvi intelligencia feltárásához két különböző típusú játékot használhatunk, a *Storyboard*, vagy képes forgatókönyv játékát, illetve a riporter játékot.

a) *A Storyboard,*

avagy képes forgatókönyv játéktevékenység célja, hogy a gyermekek hozzanak létre egy konkrét, de nyitott végű mesét, történet. Megkérjük a gyermekeket, hogy meséljenek egy történetet a *Storyboard* kellékek segítségével (kétértelműnek látszó berendezett táj, erdő, válogatott figurák, lények és kellékek).

b) *A Riporter*

tevékenység értékelése segítségével feltérképezhetjük a gyermekek által átélt események tapasztalatait. Megkérünk egy gyermeket, hogy kérdezze meg társát, mi történt vele a hétvégén. A kérdések vonatkozhatnak a személyes interakciókra, de helyezhetjük a hangsúlyt az események leírására, illetve a hétvége folyamán végzett tevékenységekre is.

A megvizsgált területek, részképességek között a megfigyelésben fontos szerepet kapnak a nyelvi funkciók, az elbeszélés képessége, valamint az információs képesség. Az elbeszélés képességét tekintve vizsgálhatjuk az elmesélt történet narratív szerkezetének minőségét, amely lehet nem egyértelmű, csak a főbb eseményekre vonatkozó megfigyelés, a történet teljesen pontos felidézése, amikor a gyermek már a felsorolt személyek nevét is pontosan közli, illetve környezetet és a helyzetet is pontosan leírja.

*Társas tevékenységek (interperszonális intelligencia)**a) Csoportszoba modell*

E tevékenység célja, hogy feltárjuk a gyermekek azon képességét, hogy hogyan látják maguk és társaik helyzetét a csoporton belül; milyen eredményességgel tudják feltárni a szociális eseményeket, azok tárgyát és jelentőségét. A gyermekek a saját csoportszobájuk kicsinyített másával játszzák a tevékenységet, amelyben bútorok és kisméretű, fából készült figurák találhatóak a csoporttársaik és a csoportban dolgozó óvónők fényképével. Hasonlóképpen játszanak a játékkal, mint egy babaházzal. A tevékenység közben kérdéseket teszünk fel a gyermekekről, azok barátságairól, viselkedésükről és gondolatiról, valamint megkérjük őket, hogy a gyermekek személyiségét identifikálják csoportosítás szerint is.

b) Interakciós ellenőrző lista

Az óvónő egy ellenőrző lista segítségével közvetlen megfigyelés során vizsgálja a gyermekek interakcióit. Az ellenőrző lista kitöltését követően az óvónő determinálja a gyermekek különböző szociális szerepeit, minek következtében csoportosítja a gyermekek viselkedését, az alábbi kategóriákba: vezető, facilitátor, egyedül játszó gyermek (önállóan tevékenykedő), csapatjátékos. Minden egyes szerep kiegészül eltérő, specifikus viselkedéssel.

c) munkastílus (az intraperszonális intelligencia részeként)

A munkastílus ellenőrző lista abban segít az óvodapedagógusnak, hogy megvizsgálja a gyermekek anyagokhoz és feladatokhoz való megközelítési módját. Az óvodapedagógus kitölti a listát a tevékenységek elvégzése után. A munkastílus magában foglalja az állandó, a játékos, a fókuszált, az önálló és együttműködő valamint a szorgalmas stílusokat, ezt követően transzformálja a feladatokat és a személyes érdeklődés köré csoportosítja azokat.

E tevékenységsorozaton alapulnak eddig elért kutatási eredményeim, melyek hazai relevanciáiról számolok be az alábbiakban.

Eredmények

A kutatás eddigi eredményeinek felvázolásakor tematikusan követem a bevéls-vizsgálat egyes elemeit. Ezek alapján az alábbi vizsgálati pontokat helyezem előtérbe: a célok, fejlesztési területek; értékelés-mérés; kulcskompetenciák kibontása; előzetes tudás; eszköztár támogatás; felkészítés, demonstráció; kvalifikáció valamint a befogadó. A 363/2012. (XII. 17.) Korm. rendelet az Óvodai nevelés országos alapprogramjáról szóló joganyag határozza meg az óvodában folyó nevelő munkát, ezért a vizsgálat során ebből az alapdokumentumból indulok ki.

Célok, fejlesztési területek

A célok, valamint fejlesztési területek tekintetében a Project Spectrum szemléletmódi megközelítésben a gyermekek fejlődése folyamatként értelmezhető. Ebben a tekintetben az Óvodai Nevelés Országos Alapprogramjában (továbbiakban Alapprogram) megfogalmazott elvárásoknak megfelel, mely szerint a gyermekek fejlődését több évet átfogó (3-6 illetve 7 év) kontextusban kell vizsgálni. Ennek szellemében megszűntek a merev elvárások az év végi követelményekre vonatkozóan (HEGYI, 2000). A nevelési célokat megfigyelve az

Alapprogramban megfogalmazottak értelmében az óvodai nevelés célja, „hogyan elősegítse az óvodások sokoldalú, harmonikus fejlődését, a gyermeki személyiség kibontakozását, a hátrányok csökkenését, az életkori és egyéni sajátosságok valamint az eltérő fejlődési ütem figyelembevételével” (363/2012. (XII. 17.) Korm. rendelet). A Project Spectrum szemléletmód ennek teljes mértékben megfelel, azonban koncepciójában a gyermekek erősségeire kerül a hangsúly, hiszen a módszer bevezetésének első lépése, hogy felmérjük a gyermekek erősségét és a képességek, készségek mozgósítását a kapott eredményekre alapozzuk. Ebből következik, hogy a cél a gyermekek erősségeinek feltárása, folyamatos mozgósítása és a folyamat során ezen képességekkel a kevésbé erős képességek, készségek mozgósítása. Ez a szemléletmód megfelel a növekedési paradigma elvárásainak is (DEZSŐ, 2014b).

Mérés-értékelés

Az óvodai nevelésben a mérés-értékelés anyagát, tartalmát a helyi óvodai nevelési programokhoz igazítják, amelyeket az intézmények többnyire maguk választanak. Több lehetőség is van az óvodák előtt, hiszen kifejezetten ilyen fejezetet az Alapprogram nem tartalmaz. Vannak azonban módszerek, amelyeket az intézmények integrálhatnak programjaikban. Ilyenek például a Diagnosztikus Fejlődésvizsgáló és Kritériumorientált Rendszer (DIFER), amely az óvoda-iskola átmenet során az iskolai előmenetel szempontjából legfontosabb elemi készségek diagnosztikus értékelésére alkalmas tesztrendszer tartalmazza 4-8 évesek számára. A szociometriai vizsgálat (MORENO, 1933; MÉREL, 1971) szintén elterjedt mérőeszköz az óvodai nevelésben. A vizsgálat során a tanuló közösségekben megmutató összefüggések megfigyelése zajlik, így a módszer a társas viszonyok helyzetének feltárására szolgál. Léteznek további részterületeket vizsgáló mérőeszközök (*Gordon-módszer, Goodenough-teszt*) és a teljes óvodai életet végigkísérő programok is (*Komplex Prevenció Óvodai Program; Kompetencia Alapú Óvodai Nevelési Program*). Az Alapprogram tehát nem határoz meg kifejezett standardokat a mérés-értékelés tekintetében, így a megfeleltetés illetve beválás-vizsgálat ezen a ponton kérdésessé válik.

A Project Spectrum szemléletmódú megközelítés mérőanyaga rendkívül komplex. A mérő-értékelő anyag sok esetben szöveges formátumban jelenik meg, vagyis az értékelő számára szoros támpontot és eligazodást biztosít az értékelési folyamat során. Minden egyes területhez tartozik standardizált egyéni és csoportos összesítő adatlap, amelyen az egyes tevékenységek eredményeit és folyamatát tudjuk feljegyezni. Tehát minden értékelőlap szöveges értékelési lehetőséget is magában hordoz, valamint lehetővé teszi, hogy a megfigyelő megjegyzéseket jegyezzen fel a gyermekek tevékenységéről. Alapvetően fontos, hogy a Project Spectrum szemléletmódú mérő-értékelő rendszer nem a numerikus, vagy számosított értékelést preferálja, hanem a szöveges leírásokat. Az elért eredményekre pedig nem az eredmény szó szoros értelmében tekintenek, hanem egy pillanatnyi állapotként a fejlődési folyamat során. A gardneri intelligenciák megfigyelésekor komplex, szerteágazó szempontrendszerrel találkozhatunk, amely segítségével még teljesebb képet kaphatunk a gyermekekről.

A szociometria a Project Spectrum szemléletmódú megközelítésben is megjelenik, azonban egy merőben eltérő viszonyulásban. Ebben az esetben egy fordított szociometriával találkozhatunk, ahol nem a pedagógusok vizsgálják a társas viszonyokat, hanem maguk a gyermekek állítják fel, modellezik a társas mátrixot. Ez innovatív megközelítése a szociometriai vizsgálatnak, amely sokkal pontosabb képet eredményezhet. Ha ezt a szempontot kritikus szemmel vizsgáljuk arra keresve a választ, hogy a Project Spectrum szemléletmódú megközelítés mérő-értékelő anyaga megfelel-e a hazai óvodai nevelés során elvárt követelményeknek, vagyis, hogy felmérhető-e a gyermekek iskolaérettsége, nemleges választ kapunk. A szemléletmód ugyanis nem azt célozza, hogy a gyermekek bizonyos kritériumoknak megfeleljenek, hanem annak feltárását, hogy el tudják-e sajátítani a

gyermek azokat a képességeket, készségeket, amelyek az iskolai évek során alapvetően szükségesek lesznek. Továbbá, hogy melyek azok az intelligenciák, amelyek segítségével tökéletesíthetik tudásukat, elősegíthetik boldogulásukat. A gyermekek fejlődését önmagukhoz képest vizsgálja, arra fókuszál, hogy fejlődési folyamatukban éppen hol tartanak.

Kulcskompetenciák

Az óvodai nevelés törvényi előírások szerint hazánkban nem kompetencia alapú, kivéve, ha a helyi óvodai nevelési program a Kompetencia Alapú Óvodai Nevelési Programcsomagon alapul (BAKONYI, 2007). A program négy nagyobb kompetenciatertületet ír le. Ezek a szociális képességek, értelmi képességek, verbális képességek és testi képességek. A szociális képességek a társas kapcsolatok, játék, viselkedés, neveltségi szint, szokásismeret; valamint az érzelmek, motivációk, beállítódás, akarati megnyilvánulások területei. Az értelmi képességekhez a kognitív szféra valamint az érzékszervi szféra tartozik. A verbális képességek területében foglalja a nyelvhasználatot, illetve a verbális kommunikációt. A testi képességekhez a nagymozgások, valamint a finommotorikus mozgások tartoznak (GILICZE – LABÁTH – KOVÁCS, 2007).

A Project Spectrum szemléletmódú megközelítés a fent említett területekhez hasonlóan kiemelt figyelmet fordít, a strukturális megjelenítés azonban eltér a fent említett szerkezetétől. E módszerben az egyes tevékenységekbe ágyazva jelennek meg a fenti kompetenciák. A szociális kompetenciafejlesztés a szociális tartomány, az interperszonális intelligencia mozgósításával valósul meg. Az értelmi képességekhez tartozó kompetenciák első sorban a matematikai-logikai intelligencia, valamint a tudományos terület naturalisztikus intelligencia tevékenységeivel mozgósíthatóak, de minden egyéb tevékenység is fókuszál az értelmi képességek előmozdítására. A verbális kompetenciák fejlesztése a beszéd területén a nyelvi-verbális intelligencia mozgósításával valósul meg. Elmondható tehát, hogy a Project Spectrum szemléletmódú megközelítés minden olyan kompetenciát mozgósít, amelyet a hazai Kompetencia Alapú Óvodai Programcsomag felsorakoztat. A beválás-vizsgálat e kritériuma tehát megvalósul.

Előzetes tudás

Az óvodai nevelés a fejlődésre folyamatként tekint – csakúgy, mint a Project Spectrum módszer – vagyis az előzetes tudás figyelembevételével valósítja meg a gyermekek képességeinek, készségeinek mozgósítását. A különbséget abban fedezhetjük fel, hogy míg az Alaprogram nem fogalmaz meg kifejezett bemeneti mérést, a Project Spectrum szemléletmódú megközelítésben ez egy alapvető folyamatként realizálódik. A gyermekek előzetes tudásának, jelenlegi fejlődési szintjének feltárására dolgozták ki a Project Spectrum mérőanyagot. Ezzel az eszközzel a gyermekek folyamatos fejlődését követhetjük nyomon a megfelelő tevékenységek segítségével, az előzetes tudás szintjének ismerete birtokában. Elmondható tehát, hogy e kritérium is teljesül a beválás-vizsgálat során.

Eszköztár támogatás

Az Alaprogram értelmében a gyermekek nevelésének legfontosabb eszköze a játék. A játékhoz pedig „megfelelő helyre és egyszerű, alakítható, a gyermeki fantázia kibontakozását segítő anyagokra, eszközökre, játékszerekre van szükség” (363/2012. (XII. 17.) Korm. rendelet). Bár az Alaprogram erre külön nem tér ki, fontos a gyermekek életkorának megfelelő játékeszközök megválogatása is. A Project Spectrum módszer által alkalmazott játékeszközök a fent említett kritériumoknak megfelelnek. Az egyetlen nehézséget az okozhatja, hogy e játékeszközök hazánkban nem elérhetőek, ezért az óvónők kreativitására is szükség van, hogy ezeket előállítsák. A már korábban említett online napló,⁵ a módszerhez tartozó összes eszköz elkészítéséről és a hozzájuk tartozó anyagokról részletes leírást tartalmaz.

Törekedtem rá, hogy újrahasznosított anyagokból készítsem el az eszközöket, ezzel is elősegítve a környezetvédelmet és a játékeszközök előállításának folyamatát.

További átgondolást és átdolgozást igényel az életkornak való megfeleltetés. A Project Spectrumot ugyanis az amerikai és angolszász „preschool” rendszerre fejlesztették ki (3-tól 7-8 éves korig), amely életkorban eltér a hazai óvodai nevelés életszakaszától (3-tól 6-7 éves korig). Ebből kifolyólag a tevékenységek sokszor összetettek bizonyultak a gyermekek számára (például a „riporterjáték” során a gyermekeknek arra a kérdésre kell válaszolniuk, hogy „Mi történt velük a hétvégén?”, ez azonban a fiatalabb gyermekeknek nehézséget okozhat az időbeliség tényezője miatt. Érdemes ilyenkor egy emlékezetes eseményről kérdezni őket, így a tevékenység végrehajtható). Az adaptációs folyamat részeként tehát különös figyelmet kell fordítani a játékok életkorhoz való igazítására. Erről a területről is elmondható azonban, hogy nincs olyan tényező, amely a beválás-vizsgálatot megakadályozná.

Felkészítés, demonstráció

Ezen a területen az Alapprogram és a jogszabály értelmében az óvodapedagógus-képzés évei szolgálnak az óvodai nevelésre való felkészítésre. Léteznek továbbá segédanyagok, módszertani segédletek, kötetek, amelyek a mindennapi tevékenységekre való felkészülést segítik: tervezetek, témák, projektek megírását támogatják. A Project Spectrum erre a célra három egymásra épülő szakirodalommal igyekszik az érdeklődő pedagógusokat felkészíteni a módszer alkalmazására.

Az elsőben (GARDNER – FELDMAN – KRECHEVSKY, 1998a) található meg a módszer alkalmazásához szükséges eszközök bemutatása, a tevékenységek leírása, valamint a mérő- és értékelő anyag. A második (GARDNER – FELDMAN – KRECHEVSKY, 1998b) mutatja be a vonatkozó több mint 10 éves kutatási tapasztalatokat. A harmadik (GARDNER – FELDMAN – KRECHEVSKY, 1998c) kötet pedig hasznos és praktikus információkkal és tevékenységötletekkel látja el az érdeklődő pedagógusokat. Elmondható tehát, hogy az egymásra épülő szakirodalmi tételek segítségével mélyebb betekintést nyerhetünk a módszertanba, a kutatási tapasztalatokba, az eszközök, mérőanyagok használatába.

Ennek alapján a módszer megfelel a beválás-vizsgálati pont által támasztott követelményeknek és alapos felkészülési és demonstrációs segédanyagot nyújt a módszer alkalmazójának.

Kvalifikáció

A helyi óvodai nevelési programok minősítése alapjául az Alapprogram szolgál. Minden egyes programnak és módszernek ehhez kell igazodnia, a benne foglaltak szerint kell felépülnie és tartalmaznia kell mindazon alap- és irányelveket, amelyeket az Alapprogram megkövetel. Ez a folyamat még nem valósulhatott meg, hiszen a Project Spectrum módszer adaptációja, majd implementációja még nem került itthon bevezetésre. Határozott céloom ennek a folyamatnak a megvalósítása, de ezt feltétlenül meg kell, hogy előzze ez a beválás-vizsgálat.

A befogadó

A beválás vizsgálat legmagasabb lépcsőfokán a befogadót vizsgálom. A befogadó személye a gyermek. Az Alapprogram, az alábbiak szerint tér ki a befogadó személyére „1. Az Alapprogram az emberi személyiségből indul ki, abból a tényből, hogy az ember mással nem helyettesíthető, szellemi, erkölcsi és biológiai értelemben is egyedi személyiség és szociális lény egyszerre. 2. A gyermek fejlődő személyiség, fejlődését genetikai adottságok, az érés sajátos törvényszerűségei, a spontán és tervszerűen alkalmazott környezeti hatások együttesen határozzák meg. E tényezők együttes hatásának következtében a gyermeknek

sajátos, életkoronként (életkori szakaszonként) és egyénenként változó testi és lelki szükségletei vannak. A személyiség szabad kibontakozásában a gyermeket körülvevő személyi és tárgyi környezet szerepe meghatározó. Az óvodai nevelés gyermekközpontú, befogadó, ennek megfelelően a gyermeki személyiség kibontakozásának elősegítésére törekszik, biztosítva minden gyermek számára, hogy egyformán magas színvonalú és szeretetteljes nevelésben részesüljön, s meglévő hátrányai csökkenjenek. Nem ad helyet semmiféle előítélet kibontakozásának.” (XII. 17. Korm. rendelet). Ebben azt olvashatjuk, hogy az Alapprogram hogyan tekint a gyermekekre, mint fejlődő személyiségre, azonban a Project Spectrum szemléletmódú megközelítés, ennél mélyebben foglalkozik ezzel a kérdéssel.

Nem csak az alanyt – esetünkben a befogadó gyermeket – vizsgálja, hanem a gyermek viszonyulását a módszerhez, valamint az eszközökhöz. Ennek a folyamatnak az elemzését multikódolt adatelemzés segítségével végzem. A kvalitatív adatelemzés során a gyermekekkel végzett tevékenységekről videofelvételt készítek és ezeket a videókat elemzem különböző szempontok szerint. Az eddigi eredmények fényében elmondható, hogy a gyermekek a módszerhez tartozó játékeszközöket élvezettel használják, azok felkeltik érdeklődésüket. Az eredeti játékeszközöket azonban több esetben szükséges módosítani, hogy azok valóban megfeleljenek a gyermekek életkori sajátosságainak. A bonyolultabb játékkformák ismeretével ugyanakkor bővebb lehetőség nyílik a differenciálásra, hiszen, ha a gyermekek az eredeti – sokszor nehezebbnek tűnő, komplikáltabb – feladatmegoldásokra is képesek, akkor arra is lehetőség nyílik, hogy az egyes „alapjátékokat” az idő múlásával, fejlettségi szintnek megfelelően bonyolítsuk.

A játékeszközökkel végzett tevékenységek elemzését folyamatosan végzem, ezért ezek az eredmények egyelőre a vizsgálat kezdeti állapotának eredményei csupán, így ezen a ponton a bevalás-vizsgálat még nem nyert teljes bizonyosságot. Kutatásom jelen stádiumában megállapítható, hogy a gyermekek a játékokba szívesen becsatlakoznak, az instrukciókat megértik, a feladatokat megoldják, vagyis képesek a játékeszközökkel játszani. Az egyes játékeszközöket a szabadjáték során is igénylik, így azok a mindennapi óvodai életbe is beépíthetővé válnak.

Összegzés

Miért is kellene a pedagógusokkal megismertetni a Project Spectrum szemléletmódot, az óvodai nevelés tervezésének egy új szempontú megközelítését? Megítélésem szerint a szakmai-módszertani megújulás, a gyermekek sokoldalú megismerésére szolgáló koncepció iránti professzionális igény miatt.

A jelenlegi köznevelési rendszer deklarált követelményei is megkívánják, hogy minden gyermekben meg kell ragadni, fel kell tárni azokat a rejtett lehetőségeket, tehetségeket, amelyek által képességeik hatékony mozgósítása megvalósulhat (363/2012. (XII. 17.) Korm. rendelet). Ennek a szemléletmódnak a gyermekeket végig kell kísérniük a kora gyermekkortól a felnőttoktatásig, illetve az élethosszig tartó tanulás minden egyes szakaszában.

Az óvodai nevelés tevékenységei körébe hazánkban a jelen tanulmányban leírtak szerint igazoltan könnyedén bevezethető a Project Spectrum szemléletmódban rejlő lehetőség, ez azonban eltér az általános hazai pedagógiai gyakorlattól. A Project Spectrum a gyermekek megismerésének széles skálán mozgó lehetőségéért biztosítja, így az egyes individuumok fejlődési esélye ugrásszerűen megnő. A hazai óvodai nevelésben alkalmazott curriculumok és szabványok középpontjában a kiemelt kompetenciák szerepelnek, de mélységeiben nem jelennek meg például az intra- és interperszonális intelligenciák komponensei, amelyek szintén fontos építőelemek a gyermekek teljes személyiségének fejlesztéséhez.

A nemzetközi tapasztalat azt mutatja, hogy a gyermekek véleménye szerint az intézmények a koncepció alkalmazása során sokkal szórakoztatóbb és vonzóbb helyé alakulnak, ahol úgy érzik, lehetőségük van arra, hogy sikeressé váljanak (QUIGLEY, 1994:11). A gyermekek a fent leírt technikák, tevékenységek alkalmazásával feltárhathják és megismerhetik saját képességeiket, készségeiket, melyek a későbbiekben meghatározó szerepet játszanak a helyes önismeret, önbizalom, önértékelés reális megítélésében. A módszer alkalmazása segítségével a gyermekek nem csak a saját, de társaik intelligenciaprofiljával is megismerkednek, így a társas kompetenciák fejlődése is hangsúlyos szerepet kap.

A gyermekek egyedisége, egyénisége megkívánja, hogy úgy tekintsünk rájuk, mint egyszeri és megismételhetetlen lényekre, akik mindannyian különbözők, mindannyiukhoz más út vezet - és mindannyian másképp intelligensek.

Jegyzetek

- 1 *Az említett mű fordítására hivatalos engedéllyel rendelkezem a kiadó Teachers Collage Press-től (TCP)*
- 2 *ERASMUS+ Nemzetközi Kreditmobilitási Program keretei közt*
- 3 <https://sandorschmidtbarbara.wordpress.com/kutatas/>
- 4 A játék célja, hogy megvizsgálja a gyermekek numerikus koncepcióit, a számlálás képességét, a szabálytudat, szabálytartás képességét, valamint a stratégiák alkalmazását. A hozzá tartozó játéktábla egy nagy dinoszauruszt ábrázol, melyhez két dobókockát, valamint kicsi dinoszaurusz figurákat használunk. Az egyik dobókocka háromig számozott, így minden szám kétszer szerepel; a másik dobókocka három 3 „+” jelet és 3 „-” jelet tartalmaz. A játék lényege, hogy a kicsi dinoszaurusz kiszabaduljon a nagy dinoszaurusz fogságából. A játék kezdetén a gyermekek eldöntik, hogy ki fogja kezdeni a játékot, a kocka dobásával (aki nagyobbat dob, az kezd). A játékban is annyit haladnak előre, amennyit a gyermekek dobnak. Az nyer, aki hamarabb kiszabadul.
- 5 <https://sandorschmidtbarbara.wordpress.com/kutatas/>. A demonstrációt elősegítendő, az hazai érdeklődő pedagógusok számára az elvégzett szakmai tevékenységekről, valamint azok megvalósításáról készített videofelvételek szintén megtalálhatóak a már említett internetes naplómban.

Hivatkozások

- ARMSTRONG, Thomas (2009): *Multiple Intelligences in the Classroom*, VA Alexandria.
- ATKINSON, Richard C. – HILGARD Ernest (2005): *Pszichológia* Osiris kiadó, Budapest.
- DEZSŐ Renáta Anna (szerk.) (2014a): *Differenciált tanulás-szervezés a többszörös intelligenciák elméletének alkalmazásával: Megvalósított és reflektált óratervek a PTE tanárképzésében*. Pécs: PTE BTK Neveléstudományi Intézet. 128 p.
- DEZSŐ Renáta Anna (2014b): *A diverzitás lehetséges elméleti keretei a neveléstudományokban. Autonómia és Felelősség Neveléstudományi Folyóirat (1) pp. 32-44.*
- DEZSŐ Renáta Anna (2015): *Plurális intelligencia-koncepciók, tanulásközpontú pedagógiai megközelítések és az inkluzivitás összefüggései*. IN: ARATÓ Ferenc – VARGA Aranka (szerk.): *Befogadó egyetem: Az akadémiai kiválóság fejlesztése az inklúzió szempontjainak érvényesítésével*. Pécs: PTE BTK Neveléstudományi Intézet, pp. 75-88.
- GAÁL Gabriella, JÁSZI Éva (2015): *Pedagógus mesterség* Líceum kiadó, Eger.
- GARDNER, Howard (1993): *Frames of mind: The Theory of Multiple Intelligences* Basic Books, New York.

- GARDNER, Howard – FELDMAN, David Henry – KRECHEVSKY, Mara (1998a): *Project Spectrum* Teachers Collage Press, New York.
- GARDNER, Howard – FELDMAN, David Henry – KRECHEVSKY, Mara (1998b): *Building on Children's Strengths: The experience of Project Spectrum* Teachers Collage Press, New York.
- GARDNER, Howard – FELDMAN, David Henry – KRECHEVSKY, Mara (1998): *Project Spectrum: Early Learning Activities* (Project Zero Frameworks for Early Childhood Education, Vol 2) Teachers Collage Press, New York.
- GILICZE Zoltán – LABÁTH Ferencné – KOVÁCS Erika (2007): *Óvodai nevelés kompetenciaterület – Elméleti alapvetések* SuliNova, Budapest.
- HALÁSZ Gábor (2012): *A pedagógiai rendszerek általános hatás – és bevételek vizsgálatai rendszere*. In: FALUS Iván – KÖRNYEI László – NÉMETH Szilvia – SALLAI Éva (szerk.): *A pedagógiai rendszer. Fejlesztők és felhasználók kézikönyve*. Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. Budapest, 2012. 209-243. o.
- HEGYI Ildikó (2000): *Fejlesztési lépcsőfokok óvodáskorban* Okker Kiadó, Budapest.
- LEASER, David (2003): *Eight ways of teaching: The artistry of teaching with multiple intelligences* Glenview, Skylight Professional Development.
- PURKEY, William W. – COLLINS, E. L. (1992) *The coming revolution in American education, Quality Outcomes Driven Education*, 1(1): 7-11.
- RÉTHY Endréné (2004): *Pszichológiai tesztek*. In: FALUS Iván (szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 235-276.
- SÁNDOR-SCHMIDT Barbara (2015): *Egy plurális intelligencia koncepció és a Montessori pedagógia komparatív megközelítése* Specimina Operum Iuvenum PTE-BTK, Pécs .
- STOLL, Luis – FINK, Dean (2002) *School effectiveness and school improvement: voices from the field*, School Effectiveness and School Improvement, 5(2): 149-77.
- QUIGLEY, Kathleen M. (1994): *Multiple Intelligences in the Schools*. Opinion Papers; Historical Materials Exit Project, Dominican College.
- WEINER, Lois (2006): *Challenging Deficit Thinking Teaching to Student Strengths* Pages 42-45 Volume 64 Number 1.
- WECHSLER, David (1939): *The Measurement of Adult Intelligence*. Baltimore (MD): Williams & Witkins. US.
- 363/2012. (XII. 17.) Korm. rendelet az Óvodai nevelés országos alapprogramjáról